

TOMASZ PUDŁOCKI

 <https://orcid.org/0000-0001-7527-0919>

Uniwersytet Jagielloński

Tadeusz Ochenduszkó, Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii, Wydawnictwo Koraw, Rzeszów 2015, 413 ss.

Dzieje szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Galicji to temat, który nieprzerwanie cieszy się ogromnym powodzeniem wśród kolejnych pokoleń badaczy. Trudno się dziwić – fenomen gimnazjów i znaczenie wykształcenia to jeden z ważniejszych tematów, aby zrozumieć mentalność mieszkańców Europy Środkowej w XIX w. Pomimo tego, że literatura przedmiotu jest coraz obszerniejsza, wciąż wiele zagadnień wymaga pogłębionych studiów. Pewną lukę z dużym powodzeniem stara się wypełnić Tadeusz Ochenduszkó, który poświęcił wiele lat na badania dotyczące przełożonych galicyjskich gimnazjów państwowych i prywatnych. Swoje dokonania zebrał w dwóch wydanych w 2015 r. monografiach: *Leksykon kadry kierowniczej gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii* oraz w recenzowanej pozycji. Obie się poniekąd uzupełniają. O ile pierwsza jest – jak tytuł wskazuje – zebraniem danych biograficznych przełożonych galicyjskich ogólnokształcących szkół średnich, o tyle *Kadra kierownicza...* jest poniekąd próbą nakreślenia portretu zbiorowego badanej grupy. Drugiej z rozpraw chciałbym poświęcić uwagę, gdyż jej wydanie przeszło, jak dotąd, bez większego zainteresowania ze strony historyków oświaty.

Obszerna, bo ponad 400-stronicowa, praca ma skomplikowaną i złożoną strukturę. Poza wstępem tworzy ją sześć bardzo nierównych pod względem układu, jak i długości rozdziałów części, ponadto *Uwagi końcowe* i sześć aneksów, *Wykaz skrótów*, *Bibliografia*, *Wykaz tabel* oraz *Indeks osób* (skądinąd bardzo przydatny w recenzowanej publikacji). Rozdziały właściwe monografii to: I. *Droga do kierowniczego*

stanowiska w gimnazjum, II. Kategorie kadry kierowniczej, III. Zbiorowy obraz kadry kierowniczej, IV. Działalność kulturalna kadry kierowniczej (najbardziej obszerny i zróżnicowany pod względem doboru treści), V. Działalność społeczna kadry kierowniczej, VI. Kadra kierownicza w ocenie współczesnych i potomnych. O ile rozdziały zostały w większości skonstruowane logicznie, podobnie jak wydzielone w ich ramach podrozdziały i jeszcze mniejsze jednostki, o tyle niektóre fragmenty mogą wzbudzić zdziwienie. Czy rozdział III powinien być zatytułowany *Zbiorowy obraz kadry kierowniczej*, skoro obejmuje podrozdziały (kolejno): *Miejsce urodzenia i pochodzenie społeczne*, *Wyznanie i narodowość*, *Wyszktałcenie*, *Nauczane przedmioty*, *Czas pracy w zawodzie*, *Długość życia*? Jego lektura wątpliwości tych nie rozwiewa. Po co też było nieustannie powtarzać w tytułach wyrażenie „kadra kierownicza”, skoro książka dotyczy tej grupy i jest to logiczne? Uwag do struktury jest więcej, ale wrócę do nich przy omawianiu układu i zawartości poszczególnych rozdziałów.

Praca została oparta przede wszystkim na bardzo obszernym wyborze źródeł drukowanych, głównie sprawozdań drukowanych dyrekcji poszczególnych gimnazjów. Ów wybór wydaje się w miarę kompletny. Nikt nie podważa przydatności tego źródła do badań nad szkolnictwem średnim omawianego okresu, choć – jak każde – kryje w sobie pewne możliwości poznawcze, jak i ograniczenia. Czytelnik nigdzie nie zauważy jednak refleksji źródłoznawczej nad zasadniczą kategorią materiałów, na podstawie której Tadeusz Ochenduszek snuł swoje rozważania. Szkoda – wyzwania i problemy, przed którymi stoi każdy, kto sięga po ten rodzaj „zapisu przeszłości”, zostały już dawno opisane. Wystarczyło odwołać się do obszernej literatury traktującej o temacie¹. O ile brak przeprowadzonej krytyki źródłowej może budzić zdziwienie, o tyle o wiele większe wzbudza fakt, że w dzisiejszych czasach, przy otwartych granicach i dostępności archiwaliów, autor tak obszernej monografii nie skorzystał z żadnych źródeł archiwalnych – krajowych, lwowskich czy wiedeńskich (by wymienić miejsca, gdzie znajdują się najbardziej przydatne do tematyki kolekcje). Nie podjął próby nawet sygnalnego przejrzenia zbiorów archiwalnych przykładowo rzeszowskich, krakowskich czy przemyskich.

Dane pozyskane ze sprawozdań szkolnych zostały zestawione z innymi źródłami drukowanymi, niewielkim wyborem prasy (trzy tytuły), dość wąskim wyborem wspomnień i pamiętników oraz opracowaniami. Prace wchodzące w skład tego ostatniego działu (nie najkrótszego zresztą) to często hasła ze słowników i encyklopedii, artykuły zamieszczane w drukowanych sprawozdaniach dyrekcji szkół czy w koń-

---

¹ Zob. m.in.: K. Thomas, *Sprawozdania gimnazjalne z Drohobycza jako źródło do badań wielokulturowości miasta galicyjskiego*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2011, s. 65-73; A. Jagusztyn, *Źródła drukowane do dziejów szkolnictwa w Galicji w wybranych bibliotekach i archiwach Polski południowo-wschodniej*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989, s. 297-310; S. Frycie, *Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny. Księga Pamiątkowa dla uczczenia X-lecia Rzeszowskiego Oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*, red. S. Frycie, S. Reczek, Rzeszów 1966, s. 271-284; A. Horbowski, *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 211-219.

cu artykuły z czasopisma „Muzeum”. Zatem obszerność działu jest złudna. Zabrało wielu podstawowych prac, jak m.in. Marii Stinii², Alicji Puszek³ czy ks. Czesława Chrzęszcz⁴ – żeby nie być małostkowym, pominię własne prace, z których Tadeusz Ochenduszek wykorzystał tylko parę biogramów. Przegląd wykorzystanej literatury pokazuje podstawowy problem przy ocenie książki – z jednej strony autor jawi się jako niekwestionowany autorytet w badaniu dziejów przełożonych galicyjskich gimnazjów, a z drugiej odnosi się wrażenie, że brak mu czytania i dlatego lepiej radzi sobie w zestawianiu poszczególnych danych niż w wyciąganiu wniosków i analizie. Należy jednak podkreślić, że pomimo ograniczenia wniosków wyciągniętych głównie na podstawie jednego typu źródeł czytelnik dostał pracę zasadniczo przemyślaną, którą należy ocenić wysoko. To pierwsza próba przyjrzenia się grupie przełożonych galicyjskich gimnazjów *in corpore* i pod wieloma względami próba udana.

Wstęp jest dość krótki. Autor przedstawił w nim motywy podjęcia badań nad tematyką, omówił najważniejsze źródła, z których skorzystał, i bardzo pobieżnie literaturę. Ta część pracy to głównie zaprezentowanie układu treści i dość interesujący zestaw pytań badawczych. Może zostały one zadane w sposób „szkolny” (np. „czy była to działalność na małą, czy dużą skalę?”, „czy brali z siebie przykład?”) i duża część z nich pozostała w sferze postulatywnej, ale już samo ich sformułowanie pokazuje, że recenzowana książka jest wynikiem głębokiego namysłu. Nie wiem jedynie, skąd data 1869 r. jako kluczowa w dziejach Galicji (s. 9). Passus dotyczący podziałów inteligencji też jest mocno dyskusyjny, zwłaszcza że autor nie odniósł się do żadnych badań dotyczących czy to inteligencji polskiej, ukraińskiej, czy zamieszkujących Galicję – a literatura na ten temat nie jest wcale mała⁵. Stąd podzielił inteligencję m.in. ze względu na wykonywany zawód, tj. „na inteligencję urzędniczą (pracownicy administracji państwowej i samorządowej), przemysłowo-inżynierską, wyższych uczelni i towarzystw naukowych (*sic!*), nauczycieli szkół średnich” (s. 9). Zastrzeżenia wzbudza słowo „kierownik”, które bywa używane w pracy dwojako – głównie jako przełożony kierujący gimnazjum nieposiadającym wszystkich ośmiu klas lub

² Zob. np. M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004; eadem, *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133-144; eadem, *Rola i znaczenie średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867-1914*, [w:] *Historia wychowania. Misja i edukacja. Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 115-131.

³ A. Puszek, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868-1914)*, Lublin 1999.

⁴ C. Chrzęszcz, *Wychowawcy elit. Działalność katechetów galicyjskich szkół średnich w latach 1867-1918*, Kraków 2014.

⁵ Z nowszych prac, które ukazały się do roku wydania monografii T. Ochenduszeki, zob. m.in.: J. Hoff, *Inteligencja galicyjska – niepokorna czy lojalna?*, „Rocznik Przemyski” T. 46, 2010, z. 4; Historia, s. 51-58; T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopęca pochodnia? Inteligencja w Przemysłu w latach 1867-1939*, Kraków 2009; С. Пахолків, *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині. Освічена верства й емансипація нації*, Львів 2014 (niemieckojęzyczna wersja tej pracy była znana od lat) czy przede wszystkim trzy tomy serii *Dzieje Inteligencji Polskiej do 1918 r.* (M. Janowski, *Narodziny inteligencji 1750-1831*, Warszawa 2008; J. Jarzębski, *Błędne koło 1832-1864*, Warszawa 2008; M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach, 1864-1918*, Warszawa 2008).

w zastępstwie urlopowanego dyrektora, lub zwierzchnik szkoły średniej. Ze względu na to, że w ówczesnym systemie słowo „kierownik” odnosiło się do pierwszego przypadku, w drugim lepiej byłoby użyć synonimu o szerszym znaczeniu, tj. „przełożony” (to właśnie słowo semantycznie odnosi się zarówno do dyrektora, jak i kierownika).

Rozdział I. *Droga do kierowniczego stanowiska w gimnazjum* to poniekąd wprowadzenie w tematykę i pokazanie stopni awansu w systemie szkolnym. Kolejnych dziewięć podrozdziałów zatytułowanych jest zatem według hierarchii urzędniczej: 1. *Kandydat stanu nauczycielskiego*, 2. *Aplikant nauczycielski*, 3. *Praktykant*, 4. *Zastępca nauczyciela (suplent)*, 5. *Nauczyciel tymczasowy (prowizoryczny)*, 6. *Nauczyciel rzeczywisty (zwyczajny)*, 7. *Profesor*, 8. *Pomocnik kancelaryjny dyrektora*, 9. *Zastępca dyrektora (kierownik)*. Tę część książki należy ocenić wysoko. Autor, głównie na podstawie źródeł drukowanych i literatury, opisał poszczególne szczeble kariery w szkolnictwie, zaznaczając, że nie wszystkie występowały w całym okresie autonomicznym. Podjął też udaną próbę pokazania na przykładzie 195 nauczycieli rzeczywistych, związanych z I gimnazjum w Rzeszowie, okresu oczekiwania na stabilizację w przypadku przyszłych przełożonych galicyjskich szkół średnich. Wybór grupy wynikał z osobistych zainteresowań badawczych Tadeusza Ochenduski i jest jak najbardziej usprawiedliwiony i dobrze dokonany. Autor słusznie podał rok szkolny 1896/1897 jako pierwszy, kiedy powołano pomocnika kancelaryjnego dyrektora (s. 30), ale powinien odnieść się do rozporządzenia z 15 lutego 1897 r., umożliwiającego dyrektorom na takie wsparcie z ważnością od 1 września 1896 r., a nie do sprawozdania dyrekcji gimnazjum tarnowskiego, która jako pierwsza drukiem podkreśliła taki fakt⁶.

Kategorie kadry kierowniczej to rozdział II recenzowanej pracy. Otwierający go podrozdział 1. *Kierownicy (zastępcy dyrektorów)* podzielony został na jeszcze mniejsze jednostki: A. *Statystyczny obraz kierownika*, B. *Sytuacje wynikające z przepisów prawnych i praktyki szkolnej, w których powoływano kierownika*, C. *Zastępca kierownika (tymczasowy kierownik)*, D. *Opiekun sekcji*, E. *Kierownik administracyjny*. Autorowi przede wszystkim udało się zebrać typy przełożonych, którzy nie mieli nominacji dyrektorskiej, i omówić ich kompetencje wynikające z przepisów i praktyki. Określił wielkość przebadanej grupy (266 osób) i poszczególne zjawiska, jak: liczba prowadzonych szkół, wiek w momencie obejmowania funkcji kierowniczej po raz pierwszy, mechanizm powoływania nowych zwierzchników (zwłaszcza w szkołach prywatnych), urlopy i przerwy w pracy itd. Ochendusko problematykę tę najczęściej opisywał poprzez enumerację przykładów, co daje wrażenie solidności i pokazuje, że autor przyjrzał się badanej grupie pod wieloma względami. Metoda nie jest jednak najbardziej przejrzysta, a przy tego typu ujęciu tematyki łatwo o błąd. I np. Franciszek Ksawery Kuś nie był kierownikiem osobnych oddziałów równorzędnych gimnazjum zasańskiego w Przemyślu, tylko dyrektorem szkoły (s. 34), Alfred Rachalski nigdy nie był kierownikiem gimnazjum zasańskiego w Przemyślu (s. 35), Stanisław Goliński był kierownikiem Prywatnego Gimnazjum PP Benedyktynek w Przemyślu, a nie Bernardynek (s. 36), a Rachalska – właścicielka Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego w Prze-

⁶ Dziękuję za uwagę dr hab. Marii Stinii.

myślu – miała na imię Anna, a nie Olga (s. 60)⁷. Trudno też pisać o emerytowanych dyrektorach gimnazjalnych, że późno zostawali kierownikami szkół prywatnych, jak dr Franciszek Grzegorzczak (s. 37). Przecież obejmowali te funkcje niejako po zakończonej karierze zawodowej – np. Grzegorzczak, były dyrektor gimnazjów w Przemyślu i Brzeżanach, kierownictwo w Przemyślanach objął kilka lat po przejściu w tzw. stan spoczynku⁸. Takich błędów jest na szczęście niewiele i nie umniejszają one właściwemu ujęciu opisywanych zjawisk w szkolnictwie. Może jedynie autor niekiedy przypisuje kierownikom i dyrektorom zbyt dużą władzę sprawczą w powoływaniu nowych szkół. Tak było w przypadku choćby Grzegorza Ceglińskiego. Opierając się tylko na drukowanych sprawozdaniach szkoły, Tadeusz Ochenduszek pozwolił sobie na niczym niepoparte, daleko idące wnioski: „Cegliński dysponując argumentem, że zorganizował pełnowartościową placówkę, zwrócił się do władz oświatowych o jej usamodzielnienie, uzyskał akceptację dla tej propozycji i został pierwszym dyrektorem Gimnazjum z ruskim językiem nauczania [!] w Przemyślu” (s. 42). Jak pokazuje w swoich badaniach choćby Jarosław Moklak, za powołaniem pełnego, ośmioklasowego gimnazjum ukraińskiego w tym mieście stało o wiele więcej osób i to z całej Galicji⁹. Nie twierdzę, że przełożeni nie byli siłą napędową przy powstawaniu nowych szkół, zarówno męskich, jak i żeńskich, czy ich rola była niewielka – Tadeusz Ochenduszek dał mnóstwo przykładów na poparcie tej tezy. Uważam jednak, że warto było znuansować niektóre przykłady, odwołując się choćby do monografii poszczególnych szkół średnich czy do szerszej literatury. Ta niestety wzmiankowana jest jedynie w recenzowanej pracy i to w bardzo ograniczonym wyborze.

Autor celnie scharakteryzował proces przechodzenia na urlop poszczególnych dyrektorów, jednak wybrał zły przykład na poparcie swojej tezy. Dyrektor VI gimnazjum we Lwowie doc. dr Konstanty Wojciechowski nie zdołał poświęcić się wyłącznie karierze naukowej od 1917 r. (s. 49), gdyż w wyniku intryg profesorów Uniwersytetu Lwowskiego nie został powołany na Katedrę Historii Literatury Polskiej i pozostał do końca życia w szkolnictwie średnim¹⁰.

Tadeusz Ochenduszek właściwie uwypuklił okres I wojny światowej i wyzwania, jakie stanęły wówczas przed przełożonymi szkół średnich¹¹. Szkoda, że tego nie moż-

⁷ Na s. 59 autor podał właściwe imię Rachalskiej. O jej gimnazjum zob. szerzej T. Pudłocki, *„Piękne słowo jest więcej warte od pięknego ciała”. Prywatne Gimnazjum Anny Rachalskiej w Przemyślu w latach 1911-1920*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 9, 2017: *Kobiety na Kresach*, s. 35-72. Zdaję sobie sprawę, że praca powstała po wydaniu książki Tadeusza Ochenduszki, ale choćby w pracach Marii Stinił można było zweryfikować właściwe imię Rachalskiej.

⁸ Zob. T. Pudłocki, *Dyrektor Franciszek Grzegorzczak – człowiek kilku środowisk miejskich*, „Nasz Przemyśl” 2005, nr 9 (131), s. 42.

⁹ Zob. J. Moklak, *W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienia języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866-1892*, Kraków 2004.

¹⁰ M. Chrostek, *Złote lata polonistyki lwowskiej (1919-1939)*, Rzeszów 2016, s. 79, 553-554. Książka wprawdzie powstała po wydaniu książki T. Ochenduszki, ale sprawa jest powszechnie znana i w starszej literaturze.

¹¹ Mógł się przy swoich badaniach powołać na bardzo pomocne prace takich autorów, jak: A.K. Banach, *Szkolnictwo polskie dla wychodźców z Galicji i Bukowiny w monarchii austro-węgierskiej w czasach I wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. 36, 1993, nr 1-2, s. 15-36; K. Rędziński, *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914-1918)*, Częstochowa 2008; K. Sanojca, *Od*

na napisać przy passusie dotyczącym konfliktów, które pojawiały się między przełożonymi a gronem nauczycielskim. O tej problematyce jedynie wspomniał (s. 55). Trudno się dziwić; źródła, na których oparł swoje wywody, takich informacji nie zawierają. A skądinąd wiadomo, że w wyniku konfliktu z gronem dyrektor gimnazjum przemyskiego dr Franciszek Grzegorzczak został przeniesiony na równoległe stanowisko do Brzeżan w 1890 r. (w podrozdziale 2.2.C. *Stosunki z podwładnymi* konflikty w ogóle zostały pominięte). Autor na s. 243 napisał, że Grzegorzczaka przeniesiono, gdyż władze szkolne uznały, że jego doświadczenie będzie bardziej przydatne poza Przemyślem (powołując się znowu tylko na sprawozdania gimnazjalne, w których jest jedynie lakoniczna uwaga o zmianie miejsca pracy).

Podrozdział 2. *Dyrektorzy* podzielony jest na kilka części: A. *Dyrektor jako filar władzy państwowej w regionie*, B. *Relacje z przełożonymi i instytucjami zwierzchnimi*, C. *Relacje z podwładnymi*, D. *Obowiązki względem uczniów*, E. *Obowiązki związane z zarządzaniem szkołą*, F. *Relacje dyrektora z rodzicami i otoczeniem szkolnym*. Całkowicie należy zgodzić się z główną tezą autora, że obok starostwa, sądów, jednostek wojskowych i policji gimnazja były filarami władzy państwowej, zwłaszcza w przekazywaniu pożądanych wzorców zachowań i edukowaniu obywateli, stąd szczególna rola dyrektorów jako urzędników państwowych. Ten podrozdział, jeden z najlepiej napisanych, został w dużej mierze oparty na zbiorach przepisów. Autor zgrabnie zbiera podstawową wiedzę o funkcjach dyrektorów zarówno wobec podwładnych, jak i przełożonych. Należy zgodzić się z nim co do szczególnej roli przełożonych tych szkół, którym patronowali członkowie rodzin cesarskich, jak i opłacalności inspirowania do tego, by Franciszek Józef lub inny Habsburg takim patronem się stali. Szkoda jedynie, że podrozdział dotyczący relacji z rodzicami i otoczeniem szkolnym niewiele wnosi poza przytoczenie przepisów szkolnych. Czytelnik nic nie dowie się o zmianach, jakie zaszły w szkolnictwie na początku XX w., kiedy przełożeni poszczególnych szkół zaczęli coraz bardziej współpracować z tzw. domem i organizować konferencje okresowe dla rodziców¹².

Rozdział III. *Zbiorowy obraz kadry kierowniczej* to próba scharakteryzowania grupy na podstawie wybranych kryteriów: miejsca urodzenia i pochodzenia społecznego, wyznania i narodowości, wykształcenia, a także mniej oczywistych, jak: nauczane przedmioty, czas pracy w zawodzie i długość życia. Autor pracowicie zebrał dane, pokazując skalę poszczególnych zjawisk. Okazuje się, że najwięcej przełożonych posiadało wykształcenie filologiczne (łacinnicy i nauczyciele greki), historyczno-geograficzne i polonistyczne – co nie bardzo zaskakuje, wzięwszy pod uwagę liczbę godzin wykładanych przedmiotów w ówczesnej szkole (s. 111). Rozdział ten, choć

---

zmierzchu monarchii austriackiej do narodzin Rzeczypospolitej – życie codzienne polskiej szkoły średniej w Galicji u progu niepodległości (1914-1918), [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 355-365.

¹² Piszę o tym szerzej w: T. Pudłocki, *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze w okresie dyktury Józefa Szafrana (1904-1914)*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. 4, red. U. Jakubowska, Warszawa 2017, s. 95-124.

krótki, jest niemal wzorcowo napisany i wnosi sporo cennych informacji w zakresie poruszanej tematyki.

Najrozleglejszy objętościowo jest rozdział IV. *Działalność kulturalna kadry kierowniczej* (s. 118-225). Podzielony jest on na podrozdziały: 1. *Wkład do dydaktyki, myśli pedagogicznej i teorii wychowania*, 2. *Działalność naukowa*, 3. *Twórczość literacka i artystyczna*, 4. *Kolekcjonerstwo i muzealnictwo*, 5. *Wydawanie programów – sprawozdań szkolnych*; te zaś składają się z licznych, mniejszych części. Pierwsze dwa z podrozdziałów zasadniczo dotyczą wkładu dyrektorów w metodykę nauczania poszczególnych przedmiotów, a także przykładów działalności naukowej. Autor pieczołowicie zebrał tytuły artykułów, książek i broszur pisanych przez przyszłych lub aktualnych przełożonych galicyjskich szkół średnich ogólnokształcących, ukazując ich troskę o prawidłowy proces nauczania, jak i rozwój nauki. Ze względu na to, że badania biograficzne nad społeczeństwem galicyjskim wciąż są *in statu nascendi*, do zebranych przykładów można dodać wiele uzupełnień. Zdziwienie wzbudza brak dorobku z zakresu metodyki nauczania języka niemieckiego Andrzeja Aliśkiewicza¹³, z fizyki i z turystyki – Franciszka Tomaszewskiego¹⁴, a także historii – Bronisława Geberta¹⁵ czy Jana Friedberga (współautora słynnego podręcznika do dziejów kraju rodzinnego Anatola Lewickiego) i wielu innych prac z historii obu wymienionych. Władysław Bojarski wraz z Janem Lewickim (obaj byli przełożonymi gimnazjum przemyskiego) opracował polskie wydanie publikacji: *F. W. Putzgera Atlas historyczny dla użytku wyższych i średnich zakładów naukowych Austro-Węgier* (wyd. Alfred Baldamus i Ernest Schab, Wiedeń 1903)¹⁶. Józef Szafran posiada niewielki dorobek z zakresu historii literatury¹⁷, podobnie jak Leon Sielecki z literatury rzymskiej. Wśród licznych dzieł Juliana Dolnickiego można było wymienić też *Kwintus Horacy Flakkus. Wybór pism* (Lwów 1907). Ludwik Jaxa-Bykowski, późniejszy profesor Uniwersytetu Poznańskiego, napisał o wiele więcej niż to, co autor wzmiankował na s. 187. Zupełnie

¹³ Zob. m.in. A. Aliśkiewicz, *Główne zasady wymowy niemieckiej*, [w:] *Sprawozdanie gimnazjum VI we Lwowie za rok szkolny 1907/1908*, Lwów 1908; *Диялекти і літературна мова в їх взаїмнім відношенню*, „Учитель” 1908, ч. 17, s. 250-253; ч. 18-19, s. 266-271; *Розвиток ц.-к. гімназії з руским викладовим язиком в Перемишлі в перших 25 літах її існування в стастичних таблицях (1889-1913)*, [w:] *Звіт дирекції ц.-к. гімназії з рускою викладовою мовою в Перемишлі за шк. рік 1912/1913*, Перемишль 1913, s. 6-32; *Короткий звіт з подорожі по візітцевих гімназіях за границею*, Перемишль 1914, s. 1-11 (tamże za rok szk. 1913/1914). Był on autorem kilku podręczników (częściowo wraz z R. Namczykiewiczem: *Вправи німецькі для IV класи середних шкіл*, Львів 1913; *Німецька репарація для IV класи шкіл середних*, Львів 1913; *Словарець до вправ німецьких для IV класи середних шкіл*, Львів 1913; *Німецькі вправи для 2 класи шкіл середних*, Львів 1914; *Німецькі вправи для першої класи шкіл середних*, Львів 1915; *Німецька граматика. І част*, Перемишль 1916; *Словарець до німецьких вправ для 3 класи середних шкіл*, Перемишль 1918. Zob. szerzej T. Pudłocki, *Andrzej Aliśkiewicz – dyrektor gimnazjów i lider przemyskich Ukraińców*, „Nasz Przemyśl” 2019, nr 3 (173), s. 41.

¹⁴ Zob. T. Pudłocki, *Franciszek Tomaszewski i njegovo putovanje po hrvatskim krajevima*, „Histo-rijski Zbornik” Vol. 68, (Zagrzeb) 2016, no. 2, s. 385-410.

¹⁵ Zob. A. Puszka, *op. cit.*, s. 171-172.

¹⁶ Zob. T. Pudłocki, *Bojarski Władysław Erazm*, [w:] *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011, s. 53-54.

¹⁷ Zob. T. Pudłocki, *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety...*, s. 97-98.

niezrozumiałe jest pominięcie w podrozdziale IV.3. *Twórczość literacka i artystyczna* bogatej spuścizny Grzegorza Ceglińskiego, który był jednym z najbardziej znanych ukraińskich autorów opowiadań, komedii i wierszy¹⁸. Oczywiście przy tak licznych przykładach aktywności publicystycznej i naukowej przełożonych gimnazjów trudno przytoczyć wszystkie dane. To zrozumiałe, że Tadeusz Ochenduszkowski musiał dokonać wyboru – ale ten niekiedy bywa dyskusyjny. W formie uzupełnienia dodam jednak, że Antoni Mazanowski, jak wskazują wspomnienia z gimnazjów krakowskich, nie miał doskonałego kontaktu z młodzieżą (s. 119)¹⁹. Ignacy Stein nie prowadził wykładów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego w roku akademickim 1944/1945, lecz w roku 1945/1946 (s. 160).

Zupełnie niezrozumiałe jest poświęcanie obszernego podrozdziału treści sprawozdań szkolnych. Skoro autor uwypuklił wśród rozpraw szkolnych te, poświęcone Słowackiemu, Krasińskiemu i Skardze (z pominięciem podstawowej literatury dotyczącej tematyki), czemu pominął jubileuszowe artykuły dotyczące życia i twórczości Tarasa Szewczenki?

Rozdział V. *Działalność społeczna kadry kierowniczej* w dużej mierze dotyczy powoływania burs gimnazjalnych i nadzoru nad nimi. Tu autor obficie czerpał z własnej publikacji i prawidłowo określił znaczenie przełożonych przy tym procederze – na ile powtórzył to, co sam ogłosił w roku 2011 r., to już inna sprawa²⁰. Dwa niewielkie podrozdziały dotyczą kwestii zakładania funduszy i stypendiów dla młodzieży oraz ich rozdziałów. Chciałoby się napisać: „A gdzie cała gama innych przykładów działalności społecznej?”. Dyrektorzy byli animatorami zakładania miejscowych oddziałów Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych – związku zrzeszającego głównie nauczycieli gimnazjalnych (TNSW jest wprawdzie wzmiankowane w pracy kilkakrotnie, ale jedynie pobieżnie). Dyrektorzy działali jako członkowie oddziałów „Sokoła”, towarzystw kulturalnych, oświatowych, radni miejscy itd. Elementy przykładów działalności politycznej pojawiają się rozproszone przy... omawianiu urlopów. I słusznie, dyrektorzy, którzy byli posłami na Sejm Krajowy we Lwowie czy do wiedeńskiej Rady Państwa, taki urlop mogli otrzymać, ale można było podjąć próbę spojrzenia na ich działalność jako członków miejscowych organów władzy ustawodawczej lub jako jednych z najważniejszych pracowników na niwie publicznej poszczególnych ośrodków prowincjonalnych (zresztą i we Lwowie, i w Krakowie ich rola do 1918 r. była niebagatelna).

Trudno uznać również rozdział VI. *Kadra kierownicza w ocenie współczesnych i potomnych* jako właściwie ujęty. Korzystanie z opinii zawartych w nekrologach, artykułach okolicznościowych czy wspomnieniach wymaga poważnego namysłu, a nie brania zawartych sądów „na wiarę”. Tak niestety najczęściej robi autor, albowiem

¹⁸ Zob. T. Pudłocki, *Hryhorij Cehlynskyj – dyrektor, poseł i artysta*, „Nasz Przemyśl” 2018, nr 1 (159), s. 41.

¹⁹ Zob. S. Broniewski, *Kraków wczorajszy w anegdocie*, [w:] S. Broniewski et al., *Kopiec wspomnień*, Kraków 1964, s. 475.

²⁰ T. Ochenduszkowski, *Bursy dla młodzieży i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869-1918)*, Rzeszów 2011.

i w tej części książki brakuje odwołania do jakiegokolwiek literatury metodologicznej. Stąd obraz, który się wyłania z lektury tego rozdziału, jest dość „laurkowy”. Nie twierdę, że przełożeni galicyjskich gimnazjów pozostawili po sobie złe wspomnienia, ale Tadeusz Ochenduszek powinien z większą krytyką podchodzić do cytowanych czy przytaczanych opinii. Cóż bowiem znaczą słowa, jak np. te o A.M. Kurpielu, „że był on wprawdzie urodzony w Przemyślu, ale z zachowania, zamiłowania i temperamentu był krakowianinem” – niemal *in extenso* przytoczone z nekrologu w „Muzeum” (s. 267). Absolutnie nie zgadzam się też ze zdaniem, że skoro opinia o zmarłym była pisana przez osobę w wieku średnim lub dojrzałym, to musiała być ona „wyważona, taktowna, a jednocześnie celna” (s. 278). Także zdanie, że opinii wychowanków jest mniej niż opinii współpracowników, uważam za co najmniej ryzykowne. Oczywiście, jeżeli autor oparł się głównie na opiniach dotyczących tych przełożonych, którzy byli związani z I gimnazjum w Rzeszowie, to do takich wniosków trudno nie dojść, ale... na szczęście i do dziejów innych szkół średnich wspomnień i pamiętników nie brak. Podrozdział V.4. *Oceny historyków, historyków literatury, historyków kultury, dziennikarzy* to także dziwna i dość krótka zbieranina tego, do czego autor doszedł – a znalazł niewiele.

Całość pracy spina bardzo słabe *Zakończenie*. Trudno je nawet nazwać podsumowaniem wywodów autora. Dużo więcej informacji wnoszą Aneksy: I. *Kadra kierownicza – informacje biograficzne*, II. *Aplikanci gimnazjów galicyjskich*, III. *Praktykanci gimnazjów galicyjskich*, IV. *Pomocnicy kancelaryjni w gimnazjach galicyjskich*, V. *Dyrektorzy wyróżnieni tytułami radców szkolnych, radców rządu i radców dworu*, VI. *Szkoły średnie i uczelnie, których nazwy uległy zmianie lub modyfikacji i niekiedy używane są zamiennie*. Pomimo tego, że część wiadomości można by uzupełnić, opierając się na innych źródłach i literaturze, to zestawienia opublikowane przez Tadeusza Ochenduszkę ułatwiają szybkie zdobycie informacji i zasługują na pozytywne wypuklenie.

Z uwag dodatkowych, w przypadku opisywania zjawisk warto pamiętać o rozróżnieniu między liczbą a ilością. Niekiedy autor stosuje skróty, które aż takie oczywiste nie są. Trudno się zgodzić ze zdaniem, że po Wiośnie Ludów Austriacy podzielili Galicję na Zachodnią i Wschodnią (s. 76). Przypomnę, że w 1850 r. przeprowadzono rozdział jurysdykcji sądowej (sądu apelacyjnego II instancji) na dwa okręgi z siedzibami we Lwowie i Krakowie. Do tego podziału dostosowano podział izb adwokackich, notarialnych, lekarskich, aptekarskich, handlowych i przemysłowych. Podział ten jednak nigdy nie dotyczył rozdzielenia Galicji na dwie niezależne części, jakby sugerował skrót zastosowany przez autora.

Trudno jednoznacznie podsumować recenzowaną pracę. Bez dwóch zdań zyskałaby ona, gdyby autor pokusił się o poszerzenie bazy źródłowej o materiały archiwalne i przede wszystkim wykorzystał dużo więcej prac z zakresu historii oświaty galicyjskiej – liczba jest mała, by nie napisać – zdecydowanie za mała. Pomimo jednak wielu uwag krytycznych uważam, że Tadeusz Ochenduszek swoją monografią zasłużył na uznanie – podjął bowiem próbę spojrzenia na grupę przełożonych galicyjskich gimnazjów *in corpore* i w większości jest to próba udana i potrzebna. Co do tego nie

mam wątpliwości. A że tematyka pozostawia wciąż wiele pól badawczych i wymaga dalszych uzupełnień, to pewne.

Bibliografia

- Banach A.K., *Szkolnictwo polskie dla wychodźców z Galicji i Bukowiny w monarchii austro-węgierskiej w czasach I wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. 36, 1993, nr 1-2, s. 15-36.
- Broniewski S., *Kraków wczorajszy w anegdocie*, [w:] S. Broniewski et al., *Kopiec wspomnień*, Kraków 1964, s. 445-500.
- Chrostek M., *Złote lata polonistyki lwowskiej (1919-1939)*, Rzeszów 2016.
- Chrząszcz C., *Wychowawcy elit. Działalność katechetów galicyjskich szkół średnich w latach 1867-1918*, Kraków 2014.
- Frycie S., *Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny. Księga Pamiątkowa dla uczczenia X-lecia Rzeszowskiego Oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*, red. S. Frycie, S. Reczek, Rzeszów 1966, s. 271-284.
- Hoff J., *Inteligencja galicyjska – niepokorna czy lojalna?*, „Rocznik Przemyski” T. 46, 2010, z. 4: *Historia*, s. 51-58.
- Horbowski A., *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 211-219.
- Jagusztyn A., *Źródła drukowane do dziejów szkolnictwa w Galicji w wybranych bibliotekach i archiwach Polski południowo-wschodniej*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989, s. 297-310.
- Janowski M., *Narodziny inteligencji 1750-1831*, Warszawa 2008.
- Jarzębski J., *Błędne koło 1832-1864*, Warszawa 2008.
- Micińska M., *Inteligencja na rozdrożach, 1864-1918*, Warszawa 2008.
- Moklak J., *W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienia języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866-1892*, Kraków 2004.
- Ochenduszek T., *Bursy dla młodzieży i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869-1918)*, Rzeszów 2011.
- Pudłocki T., *Andrzej Aliśkiewicz – dyrektor gimnazjów i lider przemyskich Ukraińców*, „Nasz Przemysł” 2019, nr 3 (173), s. 41.
- Pudłocki T., *Bojarski Władysław Erazm*, [w:] *Słownik biograficzny twórców oświaty i kultury XIX i XX wieku Polski Południowo-Wschodniej*, red. A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2011, s. 53-54.
- Pudłocki T., *Dyrektor Franciszek Grzegorzczak – człowiek kilku środowisk miejskich*, „Nasz Przemysł” 2005, nr 9 (131), s. 42.
- Pudłocki T., *Franciszek Tomaszewski i njegovo putovanje po hrvatskim krajevima*, „Historijski zbornik” Vol. 68, (Zagreb) 2016, no. 2, s. 385-410.

- Pudłocki T., *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze w okresie dyktury Józefa Szafrana (1904-1914)*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. 4, red. U. Jakubowska, Warszawa 2017, s. 95-124.
- Pudłocki T., *Hryhorij Cehłyński – dyrektor, poseł i artysta*, „Nasz Przemyśl” 2018, nr 1 (159), s. 41.
- Pudłocki T., *Iskra światła czy kopczą pochodnia? Inteligencja w Przemyślu w latach 1867-1939*, Kraków 2009.
- Pudłocki T., „Piękne słowo jest więcej warte od pięknego ciała”. *Prywatne Gimnazjum Anny Rachalskiej w Przemyślu w latach 1911-1920*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 9, 2017: *Kobiety na Kresach*, s. 35-72.
- Puszka A., *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868-1914)*, Lublin 1999.
- Rędzinski K., *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914-1918)*, Częstochowa 2008.
- Sanojca K., *Od zmierzchu monarchii austriackiej do narodzin Rzeczypospolitej – życie codzienne polskiej szkoły średniej w Galicji u progu niepodległości (1914-1918)*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 355-365.
- Stinia M., *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004.
- Stinia M., *Rola i znaczenie średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867-1914*, [w:] *Historia wychowania. Misja i edukacja. Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 115-131.
- Stinia M., *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133-144.
- Thomas K., *Sprawozdania gimnazjalne z Drohobycza jako źródło do badań wielokulturowości miasta galicyjskiego*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, Rzeszów 2011, s. 65-73.
- Пахолків С., *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині. Освічена верства й емансипація нації*, Львів 2014.